

EYÜP'TE BİR ÇÖMLEKÇİ AİLESİ

Prof. Dr. Filiz ÇALIŞLAR YENİŞEHİRLİOĞLU

1968 yılında, İstanbul Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ni bitirdi. Paris Sorbonne Üniversitesi'nde Sanat Tarihi alanında lisans, yüksek lisans ve devlet doktorası yaptı. 1976 yılından beri Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde İslam Sanatı ve Osmanlı Sanatı konusunda ders vermekte ve tez yönetmekte. 1994 yılından beri profesör olarak görev yapmakta. 1986 yılında Ağa Han İslam Mimarisi Programı kapsamında ABD- Harvard Üniversitesi'nde bulunmuş, 1995-1998 yılları arasında İngiltere Cambridge Üniversitesi'nde Mustafa Kemal Misafir Öğretim üyesi olarak ders vermiştir. Yayımlanmış kitapları bulunan Yenişehirlioğlu ayrıca yurtiçi ve yurtdışında birçok meslek dergisinde Osmanlı Sanatı üzerine yazılar yazmıştır. Ulusal ve uluslararası birçok toplantıda bildiri sundu. Ulusal ve uluslararası ödül sahibi olan Yenişehirlioğlu uluslararası projelere katılmaktadır ve 19893 yılından beri de "Tekfur Sarayı Osmanlı Çini Fırınları ve Eyüp Çömlekçiler Bölgesi" yüzey araştırması, sondaj ve kazı çalışmalarının bilimsel başkanlığını yürütmekte.

1993 yılından beri T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile yürüttüğümüz Eyüp Çömlekçiler Mahallesi yüzey araştırmaları ve sondaj çalışmalarını, 1999 yılında yapılan Eyüp sempozyumunda özetlemiştik. Çömlekçiler Mahallesinde iki atölye yeri belirlemiş ve Eyüp'te üretildiğini tahmin ettiğimiz seramik tiplerini de kısaca tanıtmıştık⁽¹⁾. Eyüp Çömlekçiler Mahallesi araştırmaları kapsamında bize her yıl maddi ve manevi desteğini sağlayan Eyüp Belediye Başkanı Sayın Ahmet Genç ve Kültür Müdürü Sayın İrfan Çalışkan'a teşekkür ederim.

Bu yazımızda ise Çömlekçiler Mahallesinde son kapanan atölyenin sahibi olan Özkil ailesi ve ürettikleri seramik örnekleri tanıtılacaktır. Özkil ailesi ile ilgili bilgiler aile fertlerinin bana anlattıkları, kendi koleksiyonlarında bulunan parçalar ve atölyeyi 1936 yılına kadar işleten Sıtkı Özkil ile 1993 yılı Temmuz ayında yaptığım söyleşiden elde edilmiştir⁽²⁾. (fot.1) Sondajlar sırasında bulunan bazı parçalar da bu atölyenin ürünü olarak belirlenmiştir. Eyüp Çömlekçiler mahallesi çalışmalarında ilk günden beri desteğini, dostluluğunu ve güler yüzünü eksik etmeyen Servet Yavuz Hanım olmasıydı, araştırmalarımızın bu yanı kesinlikle eksik kalacaktı. (fot. 2) Sıtkı Özkil, Servet Hanım'ın küçük dayısıdır. Emekli ilk okul öğretmeni olan Servet Hanım, Cumhuriyetin ilk kuşak eğitimcilerinden Eyüp'lü bir genç kız olarak meslek hayatına Siirt'te başlamış ve bir çok yerde genç kuşakların eğitimini sağlamış, onları bilgisi ile aydınlatmıştır. Çağdaş Türkiye'yi yaratan bir kadın eğitimci olarak kendisine minnetlerimi, bize gösterdiği yardımseverlik ve içtenlikten dolayı da sonsuz teşekkürlerimi, sevgi ve saygılarımı sunarım.

Çömlekçiler Mahallesindeki üretimi 16. yüzyıla kadar indirmek mümkündür⁽³⁾ İstanbul'un tüm çömlek gereksinimi karşılayacak bir üretime sahip olan bu mahalledeki atölyeler kadar İmparatorluğun başka bölgelerinden gelen çömlekler de burada satılmakta idi. Eyüp'ün aynı zamanda bahçeleri ile ünlü bir çiçek üretim merkezi olması ve Eyüp çarşısının canlılığı çömlek üretiminin de devam etmesinde etken olmuştur⁽⁴⁾. Eyüp Bölgesi tarih boyunca Balkanlarla çok yakın

Fotograf 1. Servet Yavuz Hanım evinde.

1 Filiz Çalışlar Yenişehirlioğlu, "Eyüp Çömlekçiler Mahallesi araştırmaları, III.Eyüpsultan Sempozyumu, İstanbul, 2000, s.42-52

2 Bu görüşmeyi sağlayan Sayın Sezen Çavdar'a çok teşekkür ederim.

3 Çömlekçiler Mahallesi ile ilgili tarihi bilgiler için bkz. Filiz Yenişehirlioğlu "İstanbul -Tekfur Sarayı- Osmanlı Dönemi Çini Fırınları ve Eyüp Çömlekçiler Mahallesi Yüzey Araştırmaları", T.C. Kültür Bakanlığı, Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1995, s. 535-566.

4 Filiz Yenişehirlioğlu "Eyüp Çarşısı", İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfı -Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1994, c. 3, s. 251.

5 Suraiya Faroqhi, "18.Yüzyıl Büyük İstanbul'una Göç," 18. yüzyıl Kadı Sicilleri İşığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 33-48.

6 H.G. Dwight,Constantinople, Old and New, NewYork, 1915

olmuş ve sürekli olarak Balkan ülkelerinden göç almıştır. 18 yüzyılda Eyüp'e özellikle (Grebeneş) Grebana bölgesinden çok sayıda gayri-müslim bahçıvan geldiği Şeriye Sicillerinden anlaşılmaktadır⁽⁵⁾. Birinci Dünya savaşı öncesi ve sonrasında da Eyüp yoğun göç alan İstanbul Mahallelerinden biri olmuştur. Cami avluları, medrese, imaret vb. diğer Osmanlı dönemi yapıları bu göçler sırasında barınak olarak kullanılmıştır⁽⁶⁾.

Çömlekçiler Mahallesinde son çömlek atölyesini kapatan Sıtkı Özkil'lerin seramik atölyesi, Arpacı Hayrettin sokak no 19'da bulunmaktaydı. Aynı sokakta no 11-15 arasında bulunan iki katlı üç ev, Sıtkı Özkil'in babası tarafından aile fertleri için inşa ettirilmiştir. (fot.3) iki katlı kagir bu binaların ön yüzleri sokak tarafında bitişiktir. Arkalarında küçük birer bahçe bulunmaktadır. Bah-

Fotograf 2. Sıtkı Özkil torunuyla 1993'de

Fotograf 3. Arpacı Hayrettin Sokak'taki cumbalı üç ev.

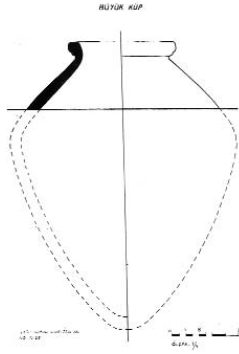

Fotoğraf 4. Servet Yavuz'un Arpacı Hayrettin sok. no: 15'deki evinin mutfakta bulunan toprağa gömülü su küpü.

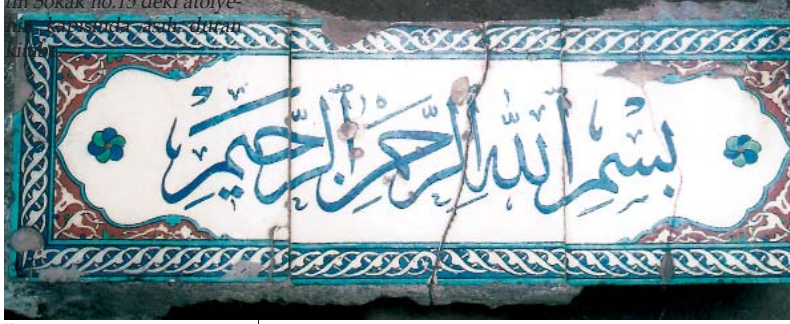
Fotoğraf 5. Şişehane caddesinde, Tekfur Sarayı yanındaki evlerin 1995'te yıkılması sırasında bir evden çıkan su küpü.

Fotoğraf 6. Sigorta Haritasında Çömlekçiler Mahallesi

Fotoğraf 7. Arpacı Hayrettin Sokak no.15'deki atölye

4 5

7

7 Mageburger Feuererchersherungs- Gesellschaft, Compagnie d'Assurance Contre l'incendie de Magdebourg W. Markin Co., Konstantinople, 1913-1914.

Fotoğraf 8. Hafız Mehmet.

Fotoğraf 9. Sadrettin Özkil.

Fotoğraf 10. Sadrettin Özkil'in yeğeni Servet Hanım'a verdiği fotoğrafın arkası.

9

10

çe'ye bodrum katından çıkılmaktadır. Merdiven altı boşluğu ve içerisinde yalak ile suyu serin tutması için toprağa gömülü su küpünün olduğu mutfak kısmı burada yer alır. (fot.4-5) Halen toprağa gömülü olan su küpünün benzer bir örneği, Tekfur Sarayı yanında Şişehane caddesi üzerinde bulunan 20 yy. başı evlerinden birinin, 1995 yılında park yapımı sırasında yıkılması sırasında belgelenmiştir. Bu küplerin içi sırsızdır; İki, bazen üç parça olarak tornada çekilip, daha sonra parçalar birleştirilirdi.

Alman ve Fransız şirketi tarafından yapılan Eyüp sigorta haritasında Çömlekçiler Mahallesi, Arpacı Hayreddin Sokak ve Künkçü çıkmazı gösterilmiş; Künkçü çıkmazının, karşısına gelen cadde boyunca Özkil ailesine ait olabilecek 3 ev girişi de belirtilmiştir⁽⁷⁾ (fot. 6) Günümüzde bir hurdacı dükkanı olan no. 19'daki atölye alanında ise her hangi bir yüzey araştırması yapmak şimdilik olası değildir. Atölye alanının, günümüzde yeni bir beton evin inşa edildiği no. 17'de bulunan alanı da kapsadığını düşünebiliriz. Sıtkı Bey ve Servet Hanım ayrıca atölyenin, Çömlekçiler Caddesi no. 18'in karşısında yer alan Alev Tuğla Fabrikasının bulunduğu yeri de kapsadığını söylemişlerdir. Fabrikanın sahibi Sayın Hüseyin Bey, fabrikanın inşası sırasında topraktan çok sayıda kırık seramik

6

parçalarının çıktığını söylemiş ve bu parçaları tekrar temelde, zeminin altında kullandıklarını belirtmiştir. Çömlekçi atölyesinden günümüze kadar korunan tek veri, Servet Hanım'ın sakladığı ve atölyenin girişinde sokağa bakan kısımda asılı olduğunu söylediği kitabedir. (fot.7) Kütahya'da üretilen bu çini kitabe büyük olasılıkla o dönemde hazır olarak piyasada satılan bir örnek-tir.

Özkil Ailesi :

Sıtkı Özkil,
babası Hafız
Mehmet (fot. 8)
ve amcasının birinci dünya savaşından önce 1913'lerde Kuzey Bulgaristan'dan, Rusçuk'tan gel-

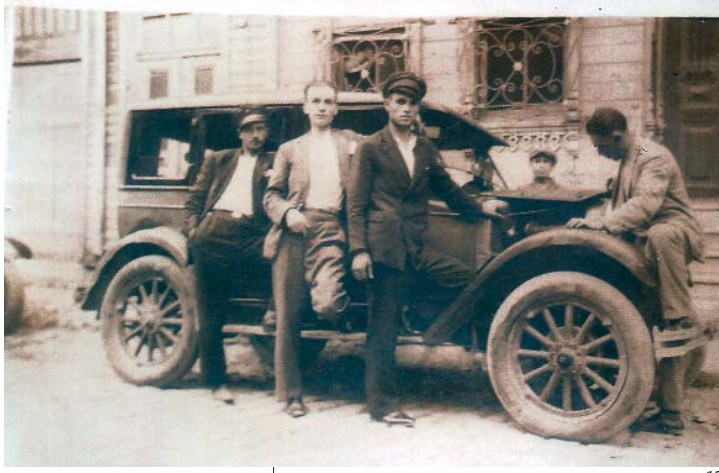

8

diklerini belirtmiştir. Bu kişilerin mesleği bilerek mi geldikleri konusunda net bir bilgi yoktur. Önce Eyüp-Sütlüce'ye yerleşen ve çalışmaya başlayan aile daha sonra Göksu'da hem ev hem atölye olarak kullanılabilen bir yer alıp boğaza taşınmış ancak buradaki üretim başarılı olmamıştır. Göksu toprağının çok "yağlı" olması pişirme sırasında ateş derecesinin iyi ayarlanamamasına neden olmuş ve yapılan küpler çatlamıştır. Bu nedenle tekrar Eyüp'e, Çömlekçiler Mahallesine taşınmıştır. Baba ve amcadan sonra çömlekçilik mesleğini Servet Yavuz'un dayıları Sadrettin (fot. 9-10) ve Sıtkı Özkil (fot. 11-13) kardeşler devam ettirmiştir. Sıtkı Özkil, Çömlekçiler Mahallesinde atölye sayısının 1930'lu yıllarda çok azaldığını söyler. Kendi sokaklarında, komşu 3 dükkan sahibinin Rum, 2 tanesinin de Ermeni olduğunu

11

12

13

hatırlamaktadır. Rumların dükkanları yan yana imiş ve mübadele sonrası gitmeleriyle bu üç atölye de kapanmış. Sıtkı Özkil bir süre mesleği tek başına devam ettirmiş ve mahallede tek ve son kalan atölyesini de 1936 yılında kapatmıştır.

Aile fertleri özellikle büyük ve küçük küpler, testi, kahve tavaşı, turşu küpü, künk, güveç, reçellik, kavanoz, soba borusu bacası, dirsek, saksı gibi çömler üretmişlerdir.

Sıtkı Özkil, 1930'larda yaptıkları üretimi şu şekilde anlatmaktadır:

Toprak ve Hazırlanışı:

"Toprak, Kemerburgaz'dan Petnehor ve (Pirinççi Köyü) Sultan Çiftliğinden at arabaları ile gelirdi⁽⁸⁾." Her iki köyde de yaptığımız araştırmalarda içinde demir oksiti fazla olan dolayısıyla kırmızı rengin hakim olduğu toprak görülmüştür. Kemerburgaz tarafından Eyüp'e toprak geldiğini Evliya Çelebi'de 17 yüzyılda yazar⁽⁹⁾. "Günde bir araba toprak işlenirdi. Gelen toprağı önce çukurlara depolar sonra güneşe yayar kuruturduk. Daha sonra demir topakla döve döve toprağı iyice ufalar, havuzların içine yumuşamağa bırakırdık. Havuzların ağzında tel kapak vardı, oradan suyu önündeki çukura süzerdik. Çöken toprağı çukurun içinde ayakla yoğururduk. Toprak yağlı olduğu için içine başka bir şey katma gereği olmazdı."

Biçim verme :

"Sonra tezgaha. Üç tezgah vardı. Küp, künk ve testi yapılırdı. Hepsinin çamuru ayırırdı. Üretilecek nesnelere boyutları farklıydı ve numaralarla belirlenirdi. Bir nu-

maralı küp, 4 numaralı künk gibi. 4 numaralı künk iki parçadan yapılırdı. Önce yarısını yapar, güneşlemeye atardık. İkinci parçayı yapar, üstüne ekler uzatırdık. Künkün gövdesi yuvarlak kesilirdi. Küp üç parçadan yapılırdı. Çapraz keser, ilk kesileni üstüne ekler, uzun hamurla etrafını perdelardık 10 no'lu küpten günde 30 tane yapılırdı." Günümüze kadar korunabilmiş tam parçalardan ve sondajlarda çıkan örneklerden, çömlerlerin tezgah, yani tornada çekildikleri belli olmaktadır.

Su:

"Su kuyudan tulumba ile çekilirdi"

Sır:

"Sırda kullanmak için sülyeni iki yoldan alıyorduk. Birincisinde hazır alınıyordu. O zaman 50 kilo sülyeni bir kilo unla sürüyorduk İkincisinde kurşun eritme yerimiz vardı. Dağlardan çakmak taşı alınır, iki değirmen taşı arasında toz haline getirilirdi. Maşraba gibi bir ölçüyle 50 kiloya bir maşraba koyardık Altı araba toprağa yeterdi. Küplerin içini sırlarken maşrapayla içine atıp çeviriyorduk. Ağız için başaşağı veriyorduk."

Fırın ve ateşleme:

"Fırınlarda fırın tuğlasındandı." Yani yüksek ateşe dayanıklı. "Kalın odunlar kullanılırdı. Meşe çok köz yaptığından gürgen kullanılırdı. Cibali İskelesinden Tekel Fabrikasının yanında kale gibi odun yığılırdı." Evliya Çelebi de 17. yüzyılda odunların deniz yoluyla çömlerlere geldiğini yazar⁽¹⁰⁾ Kullanılan odunların cinsi Ahmet Refik'in yayınladığı belgelerden de anlaşıldığı gibi

Fotoğraf 11. Sıtkı Özkil gençliğinde.

Fotoğraf 12. Sıtkı Özkil arkadaşları ve o zaman İstanbul'da az görülen arabası ile.

Fotoğraf 13. Sıtkı Özkil.

8 Sıtkı Özkil'den doğrudan alınan alıntılar italik ile yazılmıştır.

9 Evliya Çelebi, Seyahatname, (çev. Z. Danışman), İstanbul 1969.

10 y.d.g.e.

11 Ahmet Refik, XVI' inci yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, İstanbul, 1988

Fotoğraf 14. Küp'ten ayrıntı.

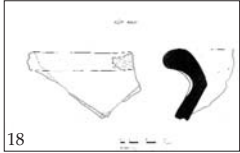
Fotoğraf 15. Küp'ün üstünde Sadrettin Bey ve imalat-hanenin damgası.

Fotoğraf 16. Sadrettin Öz-kil'in yaptığı küp.

Fotoğraf 17. Küp'ün çizimi.

12 Bu kavanozun biçimini ve nasıl kullanıldığını Sıtkı Bey hatırlayamamıştır. Ancak bu tür işlevli bir çömlek olması ilginçtir.

Fotoğraf 18. Sondaj kazılar sırasında Eyüp'te çıkan di-ğer bir küp ağzının çizimi.

Fotoğraf 19. Sadrettin Bey'in yaptığı kavanoz.

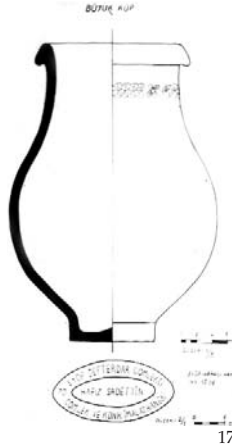
Fotoğraf 20. Kavanozun çizimi.

farklı ve ayrı ayrı idi. Ne cins odunun nere-lerde kullanılacağı fermanlarla kurallara bağlanmıştı⁽¹¹⁾

"Fırında ateş yavaş yavaş yanardı. Orta-da alev bacası, ayrıca dört ufak baca daha vardı. Ateşin derecesini yavaş yavaş yüksel-tirdik: Fırının iç kenar-ları kızardı. Kemerle-rin üstünde delikli ta-va vardı. Yukardan bakarak içinin ne ka-dar kızdığını kontrol ediyorduk Koltuk yer-lerini yukardan görebilirdik. Eğer fazla pi-şerse hamur olur. 18 çeki odun bir gün bo-yunca yanardı."

Çömlekçiler Ma-hallesi atölyelerinden günümüze kadar korunabilmiş örnek ele geçmemiştir. Mahallenin yerleşim alanı ol-ması sistematik kazı yapılmasını engelle-mektedir. Ancak Göksu'da 1940 yılında ya-pılmış Hasan Usta Atölyesinin fırını ile Eyüp fırınları arasında belki benzerlik kurulabilir. Göksu'daki atölye oldukça geniş bir

16 alana yayılmaktadır. Çömlek üretimi için gerekli işlemlerin yapılması için ayrı ayrı me-kanların bulunması gerekmektedir. Dolayı-sıyla Eyüp atölyelerini de yaklaşık aynı met-rekare veya daha az alan içinde düşünmek gerekir. Çömlek üretiminin bahçelerde ya-pılması geleneksel olarak yaygın bir uygulama-dır.

"Fırının içine malzeme sırayla yerleş-tirildi. Künkler iç içe geçirdi, Küpler bir alt bir üste gelecek şekilde konurdu, aralarında-ki boşluklara kavanozlar veya soba kolları yerleştirilirdi. Malları toptancıya satardık."

Üretilen malzeme:

Özkiil aile fertleri, daha çok küp, künk ve kavanoz üretmişlerdir. Ayrıca saplı kahve tava-sı, çocuk kumbarası, farklı boylarda sırlı kavanozlar; bedenden geniş ve yuvarlak, ağzı dar, iki yandan kulplu sırlı testi, lazımlık (içi sırlı), fincan yıkamak için kavanoz (içi sırlı)(12), saksı da üretmişlerdir. Çevrelerin-de soba üretenler de varmış. Ayrıca kirli be-yaz bir hamurdan aşurelik yapılmış, onla-rın kulplarını örgülü yaparlarmış.

Sadrettin Bey'in ürettiği çömleklerden bazı örnekler ise günümüze kadar gelmiştir.

Su küpü : (fot. 14-17)

Büyük su küpü olarak tanımlanan bu küpün ağız kenarına parmağın boyaya bastırılması ile yapılmış bir bezeme kuşağı bulunmaktadır. San, yeşil gibi canlı renklerin kullanılmasıyla bezenen bu küpün içi şeffaf sırlıdır. Küpün bir yüzeyinde Sadrettin Bey'in imalathanesinin adresi ve kendi ismi vardır. Bu tür yazılı parçalara sondaj kazıları sırasında rastlanmıştır. Yazının Latin harfleriyle yazılmış olması ve de cümle yapısındaki gramer kullanımı bu küpün yaklaşık 1930'lu yıllarda yapılmış olduğunu gösterir.

Mutfakta toprağa gömülen küplerden farklı olarak zemin üzerinde düz duracak şekilde yapılmışlardır. Gömülen küplerin alt kısmı geniş ve adeta varil gibi büyüktür. Bu tür büyük su küplerinin ağız kısmı dışarıya doğru çok kalın olarak döner ve su küpü olduklarını belli eder. Benzer öreklerine sondaj kazıları sırasında da rastlanmıştır. (fot.18)

Kavanoz: (fot. 19-20)

İçerisinde değişik sulu ve kuru şeylerin saklanabildiği pişmiş toprak kavanozlar yuvarlak ve dik gövdeleri ile tanımlanırlar. Ağız'a yakın kısımları elle rahat tutulabile-

23

24

21

cek şekilde çekilmiştir. Bu kavanozlara ait olabilecek kapaklar sondaj kazıları sırasında ele geçmiştir.

Küçük su küpü(fot. 21-22):

Gövde kısmı geniş ve yuvarlakça olan bu küplerin altı gövdeye göre inceler ve düz biter. Kulplarının olmaması bunların taşıma için değil fakat belli bir yerde belki bir kaide üzerinde durmak üzere üretildiklerini gösterir.

Özkiil ailesi fertlerinin ürettiklerini söylediği kahve tavaşı örneklerine benzer tava sapları sondaj kazılan sırasında ele geçmiştir. (fot. 25) Künk örneklerini ise daha halen Eyüp'teki Çömlekçiler Mahallesinin değişik bölgelerinde insitu olarak görmek olasıdır.

Sondaj çalışmaları devam ettikçe bu ailenin atölyesine ait örneklerin de artacağı kanısındayız

25

Fotoğraf 21. Sadrettin Bey'in yaptığı küçük su küpü.

Fotoğraf 22. Su küpünün çizimi.

22

Fotoğraf 23. Eyüp Abdurrahman Şeref Sokak üzerinde yer alan 20. yüzyıl başı evlerinin altında kalan su künkleri.

Fotoğraf 24. Künkün içinde sırlı bir ikinci temiz su künkünden ayrıntı.

Fotoğraf 25. Kahve kavurma tavaşı sapı.